

Drogtestning av elever på gymnasieskolan

Integritet eller övervakning

Timo Widell
Kandidatuppsats, höstterminen 2010
Socialhögskolan vid Lunds Universitet

Handledare: Alexandru Panican

Abstract

Author: Timo Widell

Title: Drug testing students in upper secondary school. Integrity or surveillance?

Supervisor: Alexandru Panican

The aim of this study is to examine different Swedish municipal upper secondary schools and their attitudes towards drug prevention by drug testing of students, and how come the implementation of drug tests largely distinguishes between different schools. More specifically it aims to find out how come some schools execute numerous of drug tests whilst other don't execute any, what the benefits versus the disadvantages of testing are and how the schools handle the voluntary aspects of the tests. With a qualitative approach I choose three different municipal upper secondary schools in the same town of Sweden, the one that executed the most drug tests, one that didn't execute any and one that executed some. From each school I interviewed one headmaster to represent the board of school and a school counselor and/or a school nurse to represent the students care ward, and the form of the interviews were semi structured. Theories used to explain the different approaches of the schools are Foucault's pastoral power, Bentham's Panopticon and the utilitarianism. The study showed that attitudes towards drug testing in schools vary a lot both within schools between school board and care ward, and between different schools, and so did the attitudes towards personal integrity and autonomy. All but one of the respondents were (more or less) pro-drug testing as a method of drug prevention, but the attitudes between the pro-testing respondents did vary in questions regarding the benefits of the tests and the voluntary aspects of them. The main conclusions of the study were that both Foucault's theory of pastoral power, Bentham's ideas of the Panopticon and the utilitarian point of view gave ways to explain and understand the relationship between the school, the students and the society, and the school's role as an institution to form, reform and protect both students and the society from the harms of drugs.

Key words: drug testing, drug prevention, students, school, integrity, autonomy, pastoral power, panopticon, utilitarianism

Innehållsförteckning

1 Inledning	4
1.1 Problemformulering	4
1.2 Syfte	6
1.3 Frågeställning	6
2 Metod	7
2.1 Validitet och reliabilitet	8
2.2 Urval	8
2.3 Etiska överväganden	10
2.4 Begreppsförklaringar	10
3 Teoretiska utgångspunkter	11
3.1 Pastoral makt	11
3.2 Panopticon	12
3.3 Utilitarism	12
4 Forskningsorientering	14
5 Empiri och analys	16
5.1 Hur motiverar vissa skolor att drogtesta sina elever och andra inte?	16
5.1.1 Skolans och utbildningens form och innehåll	16
5.1.2 För den unges skull	17
5.1.3 Politiska/ideologiska skäl	18
5.2 Analys	19
5.2.1 Praktiska skäl	20
5.2.2 Omsorgsskäl	20
5.2.3 Politiska/ideologiska skäl	22
5.3 Vilka är förtjänsterna kontra förlusterna med att kunna drogtesta skolans elever	24
5.3.1 Drogtester som prevention	24
5.3.2 Tillförlitlighet	25
5.3.3 Nyttaspekten ur ett (med)mänskligt och samhälleligt perspektiv	26
5.3.4 Drogtester som redskap	27
5.4 Analys	28
5.4.1 Drogtester som prevention	28
5.4.2 Nyttaspekter av drogtestar som redskap	29
5.5 Hur hanterar skolorna frivilligheten?	32
5.5.1 Frivillighetsaspekten	32
5.5.2 Personlig integritet	34
5.6 Analys	35
5.6.1 Frivillighetsaspekten	35
5.6.2 Integritet och autonomi	38
6 Referenslista	40
7 Bilagor	42
7.1 Intervjuguide	42

1 Inledning

Under min praktiktermin hos kuratorn på en kommunal gymnasieskola fick jag vid några tillfällen följa med elever till FMN (Föräldraföreningen Mot Narkotika) för provtagning på grund av misstänkt narkotikamissbruk. Samtliga prover som skolan tog på elever under terminen, även vid de tillfällen då jag själv inte närvarade, gav negativa provsvar. Detta väckte en del frågor hos mig kring vad som låg till grund för skolans misstankar mot de elever som ombads lämna drogtest och en känsla av att misstankarna hade lite vaga grunder.

I en inlämningsuppgift under terminen valde jag att undersöka saken lite närmare genom att gå igenom skolans alla dokumenterade drogtest under läsåren 2007/2008 samt 2008/2009, och resultatet visade att i drygt 80% av fallen var provsvaren negativa. Jag gick även igenom statistik från Utbildningsförvaltningen över kommunens samtliga gymnasieskolors drogtest under samma period, och resultatet var ungefär detsamma där.

I en drogvaneundersökning bland kommunens gymnasieelever från 2006 angav 18% av eleverna att de använt narkotika den senaste terminen, alltså en ungefär lika stor andel som de elever som skolan misstänkte använder missbruka.

Resultatet av min undersökning gav ett visst stöd för min tes att skolan genomför drogtest på lite väl vaga grunder. Vidare väcktes även ett intresse att undersöka skolors drogförebyggande arbete i allmänhet, och drogtest i synnerhet på ett mer vetenskapligt plan i en C-uppsats.

1.1 Problemformulering

Drogtester av elever har rönt stor uppmärksamhet i medier på sistone. I februari 2010 presenterade regeringen ett förslag som bland annat gick ut på att tillåta drogtest av barn under 15 år utan föräldrars tillstånd. Men Lagrådet ogillade förslaget. Efter att ha vägt intrånget i den personliga integriteten det innebär att lämna urinprov under övervakning mot nyttan av att barnet kan få hjälp i ett program mot narkotikamissbruk drog man slutsatsen att kränkningen var oproportionerlig i förhållande till nyttan, då det handlade om så pass lindriga förseelser som ringa narkotikabrott (SvD 2010a). Trots det körde regeringen över Lagrådet och lämnade in en proposition att tillåta testerna. Beatrice Ask (m) motiverade propositionen med bland annat att ”tidiga insatser mot unga som missbrukar är helt avgörande”(SvD 2010b).

Ett annat exempel är Nässjö Kommun som beslutat att införa ”slumpmässiga frivilliga” drogtester av elever på Brinellgymnasiet (SDS 2010), trots att Skolinspektionen riktat skarp kritik mot förslaget. Skolinspektionen (Dnr 41-2009:2070) konstaterar i sitt beslut i ärendet bland annat att det saknas stöd i Skollagen för att kunna genomföra testerna. Det ingår heller inte i skolans uppdrag att arbeta förebyggande mot drogproblematik genom slumpvisa drogtester. Dessutom menar man att svårigheten att säkerställa elevers reella samtycke samt risken för integritetskränkning gör att skolan inte får lov att genomföra testerna. I stället bör skolan ha rutiner för samarbete med andra myndigheter i syfte att hjälpa elever med drogproblem på mest effektiva sätt.

Enligt Skolinspektionens PM ”Drogtestning genom urinprovtagning av elever i grund- och gymnasieskolan” får urinprovtagning enbart genomföras om tre grundläggande förutsättningar samtidigt är uppfyllda.

Urinprovtagning får genomföras:

- på förekommen anledning, när det finns misstanke om att en viss elev är drogpåverkad
- om det finns ett konkret och osanktionerat samtycke till åtgärden från elev och vårdnadshavare. Detta innebär att eleven och vårdnadshavaren ska kunna avböja medverkan utan att behöva motivera sitt ställningstagande och utan att utsättas för påtryckningar eller andra sanktionshot (direkt eller outtalade)
- om beslutet om provtagning är fattat av behörig företrädare, dvs. skolläkare eller skolsköterska.

Debatten kring drogtesters vara eller icke-vara har engagerat många och den har väckt frågor kring vad drogförebyggande arbete är, vem som ska bedriva det, och hur?

En grundtanke med drogtester är att de ska fungera förebyggande och hjälpa till att fånga upp ungdomar innan de hunnit fastna i ett destruktivt missbruk. Ett annat syfte med drogtesterna är att kunna bekräfta eller dementera en eventuell misstanke om att en viss elev har narkotikaproblem. Ett tredje att det skall utgöra ett stöd i rehabilitering och drogfrihet (Amini och Hübinette 2008). Men efter en titt på ovan nämnda grundläggande förutsättningar som alla måste vara uppfyllda för att ett drogtest skall få genomföras kan man fråga sig hur och när man egentligen kan använda sig av drogtest? Om man med förekommen anledning menar att en elev måste misstänkas vara påverkad i stunden, så blir det svårt för skolan att drogtesta en elev man misstänker använder droger utanför skolan. Vidare kan man fråga sig

hur man från skolan kan försäkra sig om att det konkreta och osanktionerade samtycket verkligen är reellt?

Skolinspektionens riktlinjer gäller för alla skolor, och om dessa följdes så borde drogtester förekomma i ungefär lika stor, eller liten utsträckning, oberoende av skola. Men en genomgång av Utbildningsförvaltningens statistik över kommunens skolors drogtester visar på stora skillnader skolorna emellan i antalet utförda drogtester. De mest frekvent testande skolorna kan göra upp åt 70 drogtester på ett läsår medan andra skolor inte gör några tester alls. Riktlinjerna för testerna är så pass tydliga att förklaringen till skillnaderna mellan skolorna inte enbart kan vara en tolkningsfråga av riktlinjerna. Och drogproblematiken borde inte vara 70 gånger högre på en skola i förhållande till en annan i samma kommun. Det är vad dessa skillnader kan tänkas bestå i som jag med denna uppsats vill studera och förstå.

1.2 Syfte

Syftet med denna uppsats är att undersöka olika kommunala gymnasieskolors syn på drogförebyggande arbete genom drogtestning av elever, och hur det kan komma sig att skillnaderna är så stora mellan olika skolor i tillämpningen av drogtester.

1.3 Frågeställning

- Hur motiverar vissa skolor att drogtesta sina elever och andra inte?
- Vilka är förtjänsterna kontra förlusterna med att kunna drogtesta skolans elever?
- Hur hanterar skolorna frivillighetsaspekten vid drogtester?

2 Metod

Som metod har jag valt den kvalitativa i form av semistrukturerade intervjuer. Då jag har valt att undersöka olika skolors förhållningssätt till drogtestar av elever genom att intervjua en kurator och/eller skolsköterska samt en rektor på varje skola ser jag en semistrukturerad intervju som ett bra redskap. Med semistrukturerade intervjuer ges dels mina respondenter en möjlighet att utveckla sina svar på ett sätt som inte hade gått med strukturerade, och dels ger det mig som forskare möjlighet att följa upp svaren med följdfrågor. Samtidigt är intervjuformen mer strukturerad än ostrukturerade intervjuer och skapar därmed en bättre jämförbarhet, vilket passar mig bra då jag bland annat vill undersöka och förstå hur det kan komma sig att en skola genomför så många drogtestar medan en annan inte genomför några tester alls (Aspers 2007; May 2001).

Aspers (2007) menar att en nackdel med semistrukturerade intervjuer är att forskaren själv bestämmer de olika temaområdena och frågorna, och därmed har intervjun sin utgångspunkt i forskarens horisont, vilket kan begränsa den intervjuades möjlighet att lyfta fram sitt perspektiv och sina utgångspunkter. I min studie bör detta inte utgöra allvarliga problem då jag har en föräning om att mina respondenter har olika förhållningssätt till drogtestar eftersom skillnaderna är så pass stora i hur ofta de tillämpas på respektive skola. Jag bestämmer förvisso temaområdena och frågorna, men då mina respondenter antagligen kommer att representera olika synsätt på mina forskningsfrågor gäller det att jag utformar frågorna så att de passar alla och ger samtliga respondenter möjlighet att lyfta fram sina perspektiv.

För att lättare fokusera på intervjun, frågor och följdfrågor jag ställer och vad mina respondenter säger, har jag valt att banta mina intervjuer. En annan fördel med bandspelare är man efter intervjun har ett mycket större underlag för analysen än om man enbart hade antecknat. En nackdel med bandspelare kan dock vara att vissa kan känna sig obekväma i en samtalsituation som spelas in (May 2001).

Empirin som jag samlat in genom intervjuerna har jag transkriberat och kodat för att underlätta reflektion och analys. Jag har valt att ordagrant transkribera intervjuerna, då jag tror att det kommer gagna mig längre fram i arbetet (Aspers 2007). Även kodningen har jag valt att göra så strukturerad som möjligt och dela upp empirin i olika dimensioner för att underlätta den fortsatta analysen (ibid)

2.1 Validitet och reliabilitet

Med begreppen validitet och reliabilitet menas en mätning av det som avses mätas i undersökningen och att samma resultat kan uppnås vid mätningen vid olika tillfällen (Holme & Solvang 1997). Ett problem med den kvalitativa metoden kan vara att uppnå god reliabilitet. Ju mer ostrukturerad intervjun är, desto större frihet för respondenten att svara fritt, och därmed blir det svårare att uppnå samma resultat igen. May (2001) menar att den ostrukturerade intervjusituationen kännetecknas av ett kvalitativt djup där respondenten kan svara fritt utan att känna sig begränsad av färdigformulerade frågor med färdiga svarsalternativ. Då jag valt att använda mig av mellantinget semistrukturerade intervjuer för att belysa hur skolor hanterar missbruksfrågor, tror jag att metoden kan ge en hyfsat god validitet, men desto lägre reliabilitet.

Jacobsson (2008) menar dock att användandet av begreppen validitet och reliabilitet som utgångspunkt för diskussioner kring all forsknings kvalitet och trovärdighet inte är helt oproblematiskt, särskilt vad gäller kvalitativ forskning. Begreppen härstammar från den kvantitativa och positivistiska forskartraditionen och det finns dem som menar att de är helt obrukbara i kvalitativ forskning. Jacobsson menar att viktigare än att föra diskussioner kring den kvalitativa studiens validitet och reliabilitet, är ingående redogörelser över den egna studiens metodologiska problem och förtjänster; exempelvis vad gäller urvalsförfaranden, det genererade materialet och rimliga slutsatser.

2.2 Urval

Jag har valt att fokusera på tre kommunala gymnasieskolor i samma kommun. Urvalet har skett utifrån statistik som Utbildningsförvaltningen i kommunen för över samtliga drogtester som kommunens skolor genomför. Drogtesterna utförs av en utomstående aktör, FMN, på beställning av skolan, men det är Utbildningsförvaltningen som faktureras för jobbet. Därav finns denna statistik hos Utbildningsförvaltningen. Respondenterna har jag valt att i första hand kontakta via telefon, och de jag inte fått tag på har jag kontaktat via e-post.

Utifrån ovan nämnda statistik valde jag ut den skola som genomförde flest drogtesteser under läsåret 2008/2009, som jag fortsättningsvis kommer att benämna Skola 1, och en skola som inte genomförde några tester alls under perioden, Skola 2. Som tredje skola ville jag ha den skolan som närmast kunde representera ett medelvärde i antal drogtesteser. Denna skola visade sig dock vara min gamla praktikplats, vilket bland annat skulle inneburi att jag intervjuade

min handledare från praktiken, varvid jag fick välja en annan skola. Nästa skola närmast medelvärde i antal tester tackade nej till medverkan på grund av tidsbrist. Dessutom var det en till storleken liten skola, vars primära målgrupp var elever med svårigheter samt nyanlända invandrare, så förutsättningarna på den skolan skilde sig åt från kommunens övriga skolor.

I stället valde jag en skola som genomförde ett fåtal drogtestar under läsåret. Även om grundidén var att ha med den skola som testat flest elever, en skola som inte testat alls samt en skola någonstans mitt emellan, så såg jag inte några större problem med att den tredje skolan endast gjort ett fåtal tester. De använder sig av drogtestar emellanåt till skillnad från skolan som inte gjort några tester alls, men de gör det i mycket mindre utsträckning än den skola som testat flest. Dessvärre avbokade en av de tilltänkta respondenterna att medverka, efter att jag utfört min första intervju med en annan representant från skolan, vilket resulterade i att jag var tvungen att radera intervjun jag redan gjort och hitta en ny skola. Då inga andra alternativ fanns, valde jag att kontakta min gamla praktikplats, men i stället för att intervjua kuratorn som var min tidigare handledare, valde jag skolsköterskan och undvek därmed att intervjua någon som jag haft ett nära samarbete med sedan tidigare.

Från varje skola var tanken att intervjua en kurator samt en rektor från varje skola. Kuratorn för att han eller hon är socionomen på skolan och den som för det mesta är inkopplad när frågor om missbruk hos en elev aktualiseras, och rektor för att få en mer övergripande organisatorisk bild av skolans förhållningssätt till drogtestar.

När jag kontaktade kuratorn på Skola 1 ställde denna en förfrågan om även skolsköterskan kunde delta i intervjun. Anledningen till detta var att de tillsammans varit de drivande krafterna för drogtestning av elever på skolan och tillsammans arbetat mot samma mål i drygt tio år. Jag övervägde riskerna med en gruppintervju och möjligheten till en eventuell inbördes påverkan i hur de skulle svara på frågorna under intervjusituationen, ställt mot att de båda i sina respektive yrkesroller som kurator och skolsköterska bär på det operativa ansvaret för drogtestar av elever, och att de dessutom varit kollegor under lång tid och arbetat mot samma mål. Jag beslutade mig för att även skolsköterskan kunde delta i intervjun då jag inte såg att detta skulle påverka min undersökning. Detta var också en av anledningarna till att jag ansåg det som hållbart att intervjua skolsköterskan i stället för kuratorn på min förra praktikplats. Så istället för att intervjua rektor samt kurator från varje skola, intervjuade jag rektor samt kurator och skolsköterska på skola 1, rektor samt kurator på skola 2 och rektor samt skolsköterska på skola 3. Då både kurator och skolsköterska arbetar inom elevvården, ansåg jag att båda utgör goda representanter för elevvården.

En viktig aspekt att framföra är att det råder skillnader skolorna emellan rörande skolornas storlek och inriktning. Då risken finns att jag avslöjar skolornas och respondenternas identitet vid en noggrann genomgång av dessa skillnader, nöjer jag mig med att redovisa att skola 1 är den största av de tre skolorna och majoriteten av eleverna läser praktiska, yrkesförberedande program. Skola 2 har ungefär hälften så många elever som skola 1, och majoriteten av dem läser teoretiska program. Antalet elever på skola 3 är ungefär det samma som på skola 2, och här läser en knapp majoritet teoretiska program.

2.2 Etiska överväganden

Andersson och Swärd (2008) poängterar vikten av en etisk medvetenhet då man i intervjuer ofta möter människor i utsatta situationer som skiljer sig från majoriteten av samhället. Då mina intervjupersoner består av socionomer och rektorer ser jag dem inte som utsatta eller avvikande från samhället. Men intervjusituationen oss emellan är ändå asymmetrisk – endast respondenten delar med sig av sin information (ibid).

En annan viktig etisk aspekt jag har att förhålla mig till är ämnet. Missbruksfrågor, särskilt inom skolan och bland ungdomar är ett känsligt ämne. Därför har jag erbjudit mina respondenter ett informationsbrev med information om arbetet, dess syfte, frågeområden, anonymitet mm. Jag har även meddelat respondenterna att både de och skolorna kommer att anonymiseras i studien.

2.3 Begreppsdefinitioner

Drogtester är ett urinprov som tas för att avgöra huruvida en person intagit narkotikaklassade preparat under de närmast föregående dagarna. Ju kortare tid som gått sedan intaget, desto större sannolikhet att testet ger utslag (Hermansson 2008). Dessa drogtester utförs inte på skolorna, utan av FMN (föräldraföreningen mot narkotika). I uppsatsen använder jag även begreppen *droganalys*, *urinprov*, *test* som synonymer för drogtester. Skolorna har ingen juridisk skyldighet att utföra tester vid en eventuell misstanke, utan det är upp till varje skola att utforma sin egen policy kring frågor om drogförebyggande arbete och drogtester. Skolinspektionens riktlinjer är ett styrdokument som visar när skolor *får* använda drogtester.

Droger innebär i uppsatsen narkotikaklassade preparat, och innefattar därmed inte alkohol, tobak, kaffe eller beroendeframkallande läkemedel ordinerade av läkare..

Vad gäller mina respondenter använder jag *rektor* och *skolledning* synonymt, samt *kurator*, *skolsköterska* och *elevvård*.

3 Teoretiska utgångspunkter

Som mina huvudsakliga teoretiska utgångspunkter för detta arbete har jag valt *pastoralmakten*, *panopticon* samt *utilitarismen*. Jag valde att först koda och analysera mina intervjuer utan några förutbestämda teorier i åtanke, så de teoretiska utgångspunkterna har vuxit fram i efterhand utifrån min empiri.

3.1 Pastoralmacht

Pastoralmakten har sitt ursprung i kristendomen och den makt som kyrkan besatt i samhället. Det var en form av makt vars mål var att försäkra människor om frälsning och ett framtida evigt liv. Pastoralmacht skiljer sig från exempelvis kunglig makt som enbart kräver att folket skall offra sig för makten - pastoralmacht förutsätter att den är beredd att offra sig själv för folkets frälsning. Foucault (1983; 2007) liknar maktrelationen mellan kyrkan/pastorn och folket, med den mellan en fåraherde och hans får. Precis som herden vakar över alla sina får, vakar han samtidigt över vart och ett av fåren, under hela livet. Han håller utkik efter faror och vårdar de som blir skadade, och om ett får försvinner är han beredd att lämna hela flocken för att leta rätt på den försvunna. Han är beredd att både offra en för alla och alla för en. Detta innebar att herden, eller pastorn, måste vara beredd på att offra sina egna intressen, göra sitt bästa för att hjälpa var och en, och i värsta fall även offra sitt eget liv.

Foucault (1983) menar att även om kyrkan i dagens samhälle förlorat sin makt så lever pastoralmacht kvar. I det postmoderna individualiserade samhället har en ny sorts pastoralmacht trätt i kraft. Det handlar inte längre om att leda folket till frälsning i nästa liv, utan snare om att bringa frälsning här och nu. Men frälsningen idag har fått en annan betydelse och utgörs snarare av hälsa, välbefinnande, säkerhet och skydd. Den nya pastoralmacht kännetecknas av nya mål för maktutövningen. Dagens pastoralmacht utövas inte enbart av präster utan den finns utspridd i ett flertal av välfärdsstatens institutioner som psykiatri, vård, skola, behandling. Men den ursprungliga hjälp- och kontrollfunktionen lever kvar, om än i ny tappning. Det som skiljer pastoralmacht från annan makt är att det är en typ av maktutövning som efterfrågas av individerna, en positiv och produktiv makt som är svår att motstå. När individer kommer i kontakt med dagens utövare av pastoralmacht så förmår utövarna individerna att lägga ner sitt motstånd mot makten eftersom att pastoralmacht syftar till att förändra individernas liv till det bättre, till att uppnå frälsning.

3.2 Panopticon

Panopticon var Jeremy Benthams (2002) arkitektoniska princip för att få till stånd det fulländade fängelset och praktiskt realisera en fullkomlig institution. Konstruktionsmässigt bygger den på en rund byggnad med celler in mot en gård. I mitten av gården står ett torn där övervakaren bor, från vilket man kan ha uppsyn över alla celler samtidigt, när som helst på dygnet. Fångarna lever i vars en cell, och har ingen möjlighet att kommunicera med varandra, och de kan heller inte se in i övervakningstornet och har därmed ingen aning om de för stunden är övervakade eller ej. Bentham menade att de intagna alltid kommer känna sig övervakade, eller åtminstone under ständig risk att vara övervakade. I och med att fångarna aldrig kunde veta om de var iakttagna, så skulle riskerna för otillåtna handlingar näst intill elimineras. Panopticons principer skulle även kunna användas på andra institutioner som skolor, sjukhus, dårhus, och grundprincipen var att man genom övervakning, uppfostran och bestraffning skulle kunna forma och reformera individer.

Trots att Bentham och Panopticon härstammar från slutet av 1700-talet, så lever och analyseras hans idéer än i vår tid. Foucault (1977) menar att Bentham lade grunden för en ny sorts makt som både var synlig och obestämbar. Synlig för att fångarna alltid såg vaktornet, obestämbar för de aldrig visste när makten hade dem under uppsikt. Han menade att det genom Panopticon uppkom nya, effektiva maktrelationer som bygger på disciplin, som han kallade *disciplinärmakt*. I analysen kommer jag även att använda mig av Foucaults teorier om *disciplinärmakt* i förhållande till Panopticon.

3.3 Utilitarismen

Utilitarismen, på svenska även kallad nyttomoralen, härrör från antiken men formulerades i brittisk 1700- och 1800-talsfilosofi först av Jeremy Bentham (1748-1832). Till Bentham och den utilitaristiska läran slöt sig bland annat ekonomen James Mill (1773-1863) samt hans son John Stuart Mill (1806-1873). Inom den utilitaristiska traditionen finns ett flertal grenar, bland annat utilitaristisk nationalekonomi och psykologi, men i uppsatsen kommer jag att hålla mig till Torbjörn Tännsjö, professor i praktisk filosofi vid Stockholms universitet, och hans tolkning av utilitarismen som moralfilosofisk lära (Tännsjö 1998; 2000).

Även utilitarismen som moralfilosofi har sina olika grenar och kan delas upp i *preferensutilitarism*, *hedonistisk utilitarism* samt *perfektionistisk utilitarism*. Ett sätt att

förklara hur de skiljer sig åt är att jämföra deras inbördes idéer om livets mening. Enligt *preferensutilitarismen*, som delar synsätt med modern, neoklassisk nationalekonomi (välfärdsteori), handlar livet om att få sina önskningar uppfyllda. Det andra synsättet, *hedonismen*, har sin grund i Benthams teorier och den klassiska nationalekonomin och utgår från att lycka och njutning gör livet värt att leva och ett bra liv förutsätter en god balans mellan njutning och lidande. *Perfektionismen* härstammar från Aristoteles och Marx idéer om att perfektion gör livet värt att leva. Perfektion uppnås av största möjliga grad av självförverkligande, livsprestation och måluppfyllelse (Tännsjö 1998).

Utilitarismens grund vilar i tanken om att man bör handla så att konsekvenserna blir så goda som möjligt för alla berörda. Man gör åtskillnad mellan handlingar som är rätta (riktiga) och orätta (felaktiga). När en handling inte är rätt är den således orätt, och är den inte orätt så är den rätt. Men en handling som är rätt *bör* inte per automatik utföras, den *får* utföras. En handling som bör utföras får vi inte låta bli att utföra. Därav kan det finnas situationer där flera alternativ kan vara rätt, men enbart ett som är obligatoriskt, där det är vår moraliska plikt att utföra den (Tännsjö 1995; 2000).

Tännsjö (1995) definierar i sin bok *Tvång i vården* utilitarismen som: ”En person har handlat rätt i en situation om det i situationen inte fanns något annat hon hade kunnat göra som var så beskaffat att hade hon gjort det, så hade världen som helhet varit bättre. En person har handlat fel i en situation om och endast om hon i situationen inte har handlat rätt, d.v.s. om och endast om det i situationen fanns något hon underlät att göra som var sådant att om hon gjort det, så skulle världen som helhet varit bättre...” (Tännsjö 1995:17).

Tännsjö har skrivit flertalet böcker om etik i vården, bland andra ovan citerade *Tvång i vården* (1995), *Vårdetik* (1998) och *Grundbok i normativ etik* (2000). Med utilitarismen som utgångspunkt diskuterar han bland annat nyttotänkande i vården, den fria viljan och det moraliska ansvaret, autonomi och integritet, tvång och frivillighet. Han är en stark förespråkare av individers fria vilja att själva bestämma vilka vårdinsatser som bör sättas in och respekten för patienters och klienters autonomi, med den utilitaristiska preferensen att det bör ske med hänsyn till den sammanlagda nyttan för samhället i stort. En individ är absolut autonom så länge det enbart påverkar henne, men om självbestämmandet medför negativa konsekvenser för andra och samhället i stort, bör man inskränka autonomi (Tännsjö 1998). Det är i första hand dessa böcker av Tännsjö som senare kommer att ligga till grund för mina teoretiska resonemang i analysen av min empiri.

4 Forskningsorientering

Forskning kring olika preventionsmetoder har inte bedrivits i någon större skala, och vad gäller policyfrågor och åtgärder inom skolan, så som drogtester är den begränsad eller obefintlig. Drogtester är, och har länge varit vanligt förekommande inom såväl skola som socialtjänst, men trots det saknas svensk forskning kring metoder och effekter. En tänkbar förklaring till bristen på forskning kan vara ett ideologiskt motstånd mot ingripande åtgärder, som inte alltid betraktas som ett positivt förebyggande arbete. En annan möjlig förklaring kan vara att kunskapen om drogers konsekvenser och risker i skolan är mycket begränsad till skillnad från arbetslivet (Amini och Hübinette 2008).

Amini och Hübinettes (ibid) bok faller inte under kategorin vetenskaplig forskning, men jag har ändå valt att ta med den i detta avsnitt. Gazal Amini är jurist, engagerad i narkotikafrågor, och Staffan Hübinette är lärare i prevention och socialpedagogik, och dessutom konsult och utbildare i prevention och policyarbete inom skolan. Påpekas bör att Amini är anställd som förbundsjurist på Riksförbundet Narkotikafritt Samhälle (RNS) och att Hübinette är flitig författare och debattör i preventionsfrågor, och båda är förespråkare av drogtester, så deras bok *Narkotikafri skola 2.0* är på intet sätt objektiv i frågan. Att jag ändå valt att ta med den beror dels på att svensk forskning saknas på området, och att den amerikanska forskningen som jag tar upp inte är fullt applicerbar på situationen i den svenska skolan, på grund av politiska, samhällseliga och kulturella skillnader. Men också för att den forskning jag hittat ger ”svar på tal” på frågor och påståenden som författarna tar upp. Amini och Hübinette utgår i sin bok från amerikanska erfarenheter som tyder på att drogtestning av elever har god effekt, men påpekar samtidigt att de amerikanska studier som gjorts ännu inte publicerats i några vetenskapliga tidsskrifter. I väntan på resultat från pågående amerikansk, och eventuell kommande svensk forskning arbetar de med hypotesen att ”drogtestning och tidiga åtgärder inom ramen för en policy är en viktig ingrediens i skolans arbete mot narkotikan” (Amini och Hübinette 2008:16). Vidare menar författarna att en enskild insats inte räcker - bäst resultat uppnås vid en kombination av olika evidensbaserade insatser. Men policyarbete med drogtester och tidiga insatser ger tyngd och trovärdighet åt de förebyggande insatserna, något som är nödvändigt för att kunna ingripa och agera mot droger i skolan och samtidigt behålla elevers och föräldrars förtroende.

Men en genomgång av befintliga vetenskapliga artiklar funna på databasen SOC index med sökorden *drug testing*, *students*, och *school* talar emot Amini och Hübinettes påstående att inga studier finns publicerade. De artiklar som finns att tillgå är förvisso överlag amerikanska,

och de stora kulturella skillnaderna mellan Sverige och USA vad gäller exempelvis skolväsende och narkotikapolitik problematiserar ett applicerande av de amerikanska forskningsresultaten på den svenska skolan. En annan skillnad är att det i USA finns starka ekonomiska intressen involverade i drogtest- programmen. Svensk forskning kring drogtestar finns att tillgå, men då enbart gällande drogtestar i näringslivet, och jag anser skillnaden vara för stor mellan näringsliv och skola för att den forskningen skall vara applicerbar i denna studie.

Brendtro och Martin (2006) menar i sin studie "Respect Versus Surveillance: Drug Testing Our Students" att drogtestar blivit en miljardindustri i USA. Många drivande förespråkare och "experter" har starka ekonomiska intressen i företagen som tillhandahåller drogtestar. Dessa företag bedriver även egen forskning kring drogtestning, och författarna menar att sådan forskning har mer gemensamt med lobbyverksamhet och PR än vetenskap. Brendtro och Martin framför kritik bland annat mot drogtesternas påstådda effektivitet och menar att slumpvisa drogtestar endast är en sporadisk intervention eftersom enbart en liten del av eleverna blir testade. Även om det sunda förnuftet säger att ungdomar borde hålla sig borta från droger om risken finns att bli påkommen i ett drogtest och därmed kanske stängas av från skolan, så är oförnuftigt risktagande väldigt typiskt för tonårstiden.

Amini och Hübinette (2008) menar att drogtestar är en viktig del av skolans förebyggande arbete om de hanteras rätt, men de ska inte ses som någon universallösning av drogproblemen på en skola och dess elever. Författarna menar att det finns tre huvudsyften med drogtestar på skolan: *att förebygga, bekräfta misstanke och ge stöd i rehabilitering*. Drogtestar fungerar förebyggande genom att öka risken för att bli upptäckt, och har därmed en avhållande effekt, och minskar spridning, konsumtion och skadeverkningar, men konstaterar samtidigt att kunskapen om drogtestning i skolan är begränsad.

Brendtro och Martin (2006) ifrågasätter drogtesters preventiva effekter och menar att testerna oftast indikerar cannabis, dels för att cannabis är den vanligast förekommande drogen och dels för att cannabis finns kvar i kroppen under lång tid. Men de menar att ungdomar som experimenterar med cannabis sällan går vidare och utvecklar ett tyngre missbruk, och många av de kemiska "tyngre" drogerna försvinner ur kroppen så pass fort att de inte indikeras i ett drogtest på skolan. Vidare så begränsas det tänkta stödet och hjälpen åt elever med missbruksproblem till den lilla andel elever som testas och av vilka man lyckas indikera spår av droger.

Den mest omfattande undersökningen jag hittat kring drogtestar är "Relationship Between Student Illicit Drug Use and School Drug- Testing Policies" (Yamaguchi, Johnston och

O'Malley 2003) som omfattar data insamlat om 76000 amerikanska högstadie- och gymnasieelever och deras drogvanor mellan åren 1998 och 2001. Studien undersöker samband mellan studenters drogvanor och skolors drogpolicys, både de skolor som utför drogtester och de som inte utför några tester. Studien lyckas inte säkerställa bevis för att skolor genom att drogtesta elever minskar det generella användandet av droger i förhållande till de skolor som inte utför några tester. Däremot lyfter studien fram forskning som pekar på att elevers attityder gentemot droger är det starkaste skyddet mot droganvändning, och man menar att skolor som arbetar med värderingsfrågor och attityder har större chans att lyckas med drogprevention än skolor som arbetar med drogtester.

5 Empiri och analys

Jag har valt att presentera min empiri med utgångspunkt i mina tre frågeställningar: Hur motiverar vissa skolor att drogtesta sina elever och andra inte? Vilka är förtjänsterna kontra förlusterna med att kunna drogtesta skolans elever? Hur hanterar skolorna frivillighetsaspekten vid drogtester?

Efter varje frågeställning följer tänkbara förklaringar på frågorna som framkommit ur empirin och slutligen kommer en analys till varje fråga där tänkbara teoretiska förklaringar presenteras i förhållande till empirin och frågeställningen.

5.1 Hur motiverar vissa skolor att drogtesta sina elever och andra inte?

5.1.1 Skolans och utbildningens form och innehåll

Vid samtliga skolor var man ense om skillnader mellan praktiska och teoretiska utbildningar. Vid praktiska utbildningar som restaurangskolor eller byggskolor där elever hanterar heta grytor och vassa knivar, eller klättrar på höga byggnadsställningar utgör drogerna ett större hot, där en elev både kan skada sig själv och andra. På skola 1 menade respondenterna att drogtester är nödvändiga för att försäkra sig om att eleverna som går ut inte har missbruksproblem, då detta kan utgöra ett hot mot både eleverna själva, deras framtida arbetskamrater och i slutänden även samhället i stort.

På en av skolorna menade respondenterna att man hade arbetsmiljölagen att luta sig emot på ett praktiskt program om skolan ur ett arbetsmiljöperspektiv hade en farlig verksamhet, något man inte på samma sätt kan vid ett teoretiskt program. Där är arbetsmiljön det primära och då kan man varken ha drog- eller alkoholpåverkad personal eller elever, och därför krävs en nolltolerans på en sådan skola och ett särskilt stöd för att kunna drogtesta. (kurator/skolsköterska, rektorn skola1)

På ett teoretiskt gymnasium behöver skolan inte vara rädd för verkstäder och farlig miljö på samma sätt.

"Bland intellektuella yrken kan det ske mer i det fördolda, där viss droganvändning inte tvunget har en så pass dramatisk inverkan på jobbet, där man inte utför något direkt hot mot ens arbetskollaboratorer eller kunder. (rektor skola2).

Detta är något som eventuellt kan avspeglade sig inom de teoretiska utbildningarna. På andra skolor kan konsekvenserna av att ha drogpåverkade elever bli värre, och där är det också förståeligt att man testar fler, då vissa yrken kan vara känsligare än andra där man är beroende av att vara drogfri för att fungera i sin yrkesroll (kurator, rektor skola2, skolsköterska skola 3).

5.1.2 För de ungas skull

Flera av respondenterna talade om omsorg som en central del i drogtester, och särskilt tydligt var omsorgsbegreppet på skola 1. Att drogtesta sina elever handlar om att göra allt man kan för att hindra ungdomar från att fastna i ett missbruk. Alla elever måste känna sig sedda och att någon bryr sig om dem, och en tydlig gränssättning från skolan där man visar att man inte accepterar droger är till gagn för eleverna och hjälper dem även att växa och utvecklas som individer. Men när integriteten och självbestämmandet blir för viktigt finns en rädsla för att man glömmer bort hur ungdomar och droger fungerar. Men drogtesterna utgör ett positivt kontrollsystem som inte går ut på att straffa och bötfälla, utan att stödja individer. Detta är något som de flesta elever brukar inse när de väl konfronterats och lämnat ett positivt drogtest.

"Elever som vi misstänker och vill testa brukar i början vara negativt inställda till skolan och testerna och säga att "nej jag är oskyldig, jag har inga problem". Men när det väl visat sig att vi hade rätt i våra misstankar och vi på skolan förklarar hur vi kan hjälpa dem så brukar, kanske inte alla, men de flesta brukar ju ändå bli glada och tacksamma att vi på skolan vill hjälpa dem" (skolsköterska skola 1).

Det uttrycks även en oro över att debatten kring drogtestar mer ha kommit att handla om siffror och statistik än om att hjälpa ungdomar på rätt väg. En skola som gör många drogtestar visar också att den är aktiv och försöker hitta ungdomarna så tidigt som möjligt för att kunna hjälpa dem bort från ett missbruk (kurator/skolsköterska, rektor skola1)

Drogtesterna är för ungdomarnas skull, och förhoppningen är att de skall leda till något positivt och visar att man värnar om ungdomens hälsa och skolgång (skolsköterska skola3).

5.1.3 Politiska/ideologiska skäl

Skolledningen för samtliga skolor och de flesta i elevvårdspersonalen är överens om att drogtestar är viktigt i skolan idag. Två av rektorerna menade att det vore fel att inte drogtesta elever på gymnasieskolan idag, och att inte testa var att blunda för problemen. Drogerna finns överallt och det är upp till varje skola, rektor och elevvårdsteam att välja att arbeta mot problemen eller blunda för dem.

På skola 1 påpekade respondenterna att Sverige är ett strikt land ur ett narkotikapolitiskt perspektiv, och att drogtestar är en del av det perspektivet. I många andra länder, och även på andra skolor, finns en risk att man har intagit en allt för liberal inställning till droger, något som kan smitta av sig på elevers förhållningssätt till droger. Här var respondenterna övertygade om att en drogliberal inställning kunde få allvarliga konsekvenser för hela samhället:

”Om man har det här harm-reduction, ja lite grann, så sätter man upp plank så det inte syns för turisterna, eller om man har den strikta narkotikapolitiken som vi har i Sverige. Och där tycker jag att, det är det perspektivet som vi driver, att vi vill göra droganalyser. För det går inte bara att se det som att vi jagar ungar, för att vi liksom ska sätta dit dem, utan det handlar om hela samhället, vart vi är på väg” (skolsköterska skola 1).

Elevvården på skola 3 menar att en risk med att inte drogtesta är att det kan uppstå ett slags låt gå - mentalitet, vilket eventuellt skulle kunna innebära en inkörsport till tyngre droger och större problem. Ett annat problem kan vara risk- och missbruksbegreppen; ungdomar undrar hur det kan komma sig att man inte är missbrukare om man enbart dricker på helgen, medan man är missbrukare om man röker hasch på helgen. Då är det viktigt att påpeka att tonårshjärnor är så pass mycket känsligare för så väl alkohol som droger än vad en vuxenhjärna är (skolsköterska skola 3).

Kuratorn på skola 2 menade att det är viktigt att fråga sig vad man uppnår och vill ha uppnått med drogtesterna? Är ett positivt provresultat ett positivt eller negativt besked? Man

måste även fråga sig vad som är bäst för skolans verksamhet? Undervisning är det centrala i skolans verksamhet men frågan är om man bedriver bättre undervisning gentemot en vis elev bara för att man vet att den missbrukar. Även här såg man drogtester som en del av den restriktiva narkotikapolitiken, men i förhållande till skola 1 efterfrågade kuratorn på skola 2 ett mer kritiskt och ifrågasättande förhållningssätt till testerna, om de verkligen gör någon nytta för individen, skolan eller samhället?

5.2 Analys

Skälen till att vissa skolor drogtestar sina elever har jag valt att dela upp i tre kategorier: praktiska, omsorgs- samt politiska/ideologiska skäl. Med praktiska skäl åsyftar jag i detta fall skolans praktik, huruvida man bedriver utbildning av yrkesförberedande eller teoretisk art. Bland respondenterna råde överlag överensstämdhet till dessa, såväl på skolorna som använder sig av tester (skola 1 och 3), samt skolan som inte testar sina elever (skola 2). Varför man däremot inte genomför drogtester av elever framgick inte lika tydligt. Tänkbara anledningar till detta är dels att det råde stora meningsskiljaktigheter kring testerna mellan skolledning och elevvård på skolan som inte utförde några tester, och dels ett annorlunda operativt upplägg kring testernas utförande i förhållande till de andra skolorna. Till detta kommer jag att återkomma senare i diskussionen kring frivillighetsaspekten.

Innan jag går in på de tre kategorierna av skäl till drogtester kommer här en kort sammanställning av skolornas och respondenternas generella syn på drogtester. Detta för att lättare följa med i min analys.

På skola 1, som genomförde flest drogtester i kommunen, hade såväl skolledning som elevvård en starkt positiv inställning till drogtester. På skola 2, som inte genomförde några tester var skolledningen positivt inställd till drogtester medan elevvården hade en negativ inställning. Detta var den enda respondent med en generellt negativ syn på testerna bland samtliga respondenter. På skola 3, som utför tester emellanåt, råde en generellt positiv syn på drogtester från både skolledning och elevvård, om än något mer försiktigt positiv än på skola 1.

5.2.1 Praktiska skäl

Samtliga respondenter uttryckte klara skillnader mellan skolor av praktisk och teoretisk art. På en praktisk utbildning utgör en narkotikapåverkad elev inte enbart ett hot mot sig själv utan även ett hot mot andra. På ett teoretiskt gymnasium, med en avsaknad av maskiner och verktyg minskar även risken för att en enskild individs missbruk skall komma andra till skada.

Ett drogtest kan, även om det är frivilligt, utgöra ett ingrepp i individers autonomi över sin egen kropp. Frivilligheten gäller myndiga personer, och för en elev som inte är arton år fyllda gäller frivilligheten dennes föräldrar eller vårdnadshavare. Gränsen är satt till arton år, men det innebär inte att känslan av att fått sin autonomi eller integritet kränkt per automatik blir mindre olustig.

Respondenternas resonemang att drogtestar är mer förståliga och acceptabla på en praktisk utbildning än en teoretisk har tydliga utilitaristiska inslag. J.S Mill menade att autonomi skyddar oss från att samhället och dess institutioner skall behandla oss orättmätigt (Tännsjö 1998). Tännsjö definierar en autonom person som ”en person som gör vad hon väljer att göra (därför att hon väljer att göra det) och som väljer att göra som hon gör därför att hon vill”(ibid:108-109). Integritetsbegreppet handlar istället om individers rätt att besluta om över vissa ting, exempelvis fysisk integritet, som innebär att man förfogar över sin egen kropp och att ingen ska kunna påtvinga en medicinska grepp (ibid).

Tanken om individers självbestämmanderätt är starkt förankrad hos utilitaristerna, men om vårt handlande riskerar att utsätta andra för negativa konsekvenser kan tvångsåtgärder vara önskvärda för att hindra ett tänkbart lidande för andra (ibid). I boken ”Tvång i vården” uttrycker Tännsjö respekten för autonomin som följer: ”en vuxen, beslutskapabel individ får aldrig, uteslutande i sitt eget intresse, hindras från (eller tvingas, tubbas eller manipuleras till) att göra något. Hon får inte heller påtvingas vård eller omsorg. Endast hänsynen till någon annans väl och ve kan vara en tillräcklig grund för tvång riktat mot henne” (Tännsjö 1995:21).

När respondenterna såldes förespråkar drogtestar på praktiska utbildningar, av hänsyn inte enbart för eleverna utan även för samhället i stort, är en tänkbar förklaringsmodell till detta resonemang den utilitaristiska nyttomoralen.

5.2.2 Omsorgsskäl

Elevvårdspersonalen på skola 1 var noggrann med att poängtera att drogtesterna i första hand var till för elevernas skull, som ett skydd från att hamna i ett missbruk. Att drogtesta sina

elever är att se dem och att visa sin omsorg om dem, men samtidigt ett sätt att dra gränser för vad som är acceptabelt och inte acceptabelt beteende på skolan.

Det finns således dels en omsorgsaspekt av testerna – de utförs för elevernas bästa. Men samtidigt finns en maktaspekt i testerna – skolledningen har bestämt att nolltolerans skall gälla, och för att kontrollera att denna nolltolerans efterföljs har man valt att använda det maktmedel som står till förfogande, drogtestar.

En intressant aspekt av omsorgen och makten kommer fram när man tittar närmare på retoriken som används av de flesta respondenter på skolorna som använder sig av tester när de talar om droganvändande och dess konsekvenser. Man talar sällan om att ungdomar *provar på*, *experimenterar* eller *testar* droger, utan att för dens skull hamna i ett liv av missär. Istället dras ett likhetstecken mellan all typ av användning av droger och missbruk. Att drogtesta är att göra allt man kan för att hindra ungdomar från att hamna i ett missbruk, och om man inte drogtestar av exempelvis integritetsskäl, så vet man inte hur ungdomar och droger fungerar. Drogtesterna utgör en gränssättning av vad som inte är tillåtet, och dessa gränser menar man hjälper ungdomar att växa och utvecklas. Om man hårdtrar detta resonemang så kan det tolkas som att alla ungdomar som provar på droger stannar i utvecklingen. Därför använder man den makt som står till ens förfogande, av omsorg för dessa ungdomars liv, hälsa och utveckling.

När Foucault (2007) förklarar pastoralmakten liknar han pastorn bland annat vid *den goda herden* som vakar över sina får. Han vakar över hela flocken, samtidigt som han vakar över var och en. Herden tar hand om de skadade och letar rätt på de försvunna. Pastoralmakten är inte i första hand en makt som tar sig uttryck i styrka eller överlägsenhet, utan manifesteras i en stark önskan att utföra något, i hängivelse. När herden vakar över flocken håller han utkik efter allt tänkbart ont som kan komma någon i flocken till skada, och gör allt för flocken som helhet, och för vart och ett av fåren. Foucault menar med det att pastoralmakten är en makt av mångskiftande karaktär, snarare än en territoriell makt. Det är en makt som leder mot ett mål och fungerar som en mellanhand på vägen, och makten tjänar ett syfte för de individer som makten utövas på, samtidigt som individerna, trots eventuellt motstånd mot makten samtidigt efterfrågar den. Och i denna makt finns en ständigt närvarande omsorgstanke: ”Patoral power is a power of care” (ibid: 127).

På samma sätt som Foucaults herde vakar över sina får och gör allt som står i hans makt för att skydda dem från potentiella faror, kan man förstå en kurator eller rektor som skyddar sina elever från att hamna i ett missbruk. I pastoralmakten finns en paradox: herden är beredd att göra allt som står i hans makt för att skydda hela flocken och se till att alla har det bra,

samtidigt som han är beredd att offra flocken för att rädda en (Foucault 2007). Jag menar att denna paradox även finns i skolan, som å ena sidan gör allt för att alla elever ska ha det så bra som möjligt, samtidigt som man å andra sidan är beredd att offra elevernas integritet för att hindra att någon elev hamnar i ett missbruk. Men pastoralmakten innebär även ett ömsesidigt beroende mellan utövaren och den som makten utövas på, att individer trots motstånd mot makten efterfrågar den samma. Detta framgår tydligt i skolsköterskan på skola 2 resonemang om att elever som åker fast i ett test ofta visar en lättnad och tacksamt tar emot hjälpen som skolan kan bidra med.

5.2.3 Politiska/ideologiska skäl

Varför väljer då vissa skolor att drogtesta sina elever, medan andra inte genomför några tester? Och hur kan det komma sig att vissa skolor gör många tester, andra få och vissa inga alls? Som jag nämnde i inledningen till denna diskussion så gav empirin tydligare svar på varför de skolor som utför drogtestar gör det, än varför skolan som inte genomför testerna inte gör det. Skolan art och utbildningens form – praktisk eller teoretisk – gav visserligen en tänkbar förklaring under stycket praktiska skäl. Under omsorgsskälen gavs enbart tänkbara förklaringar till varför skolorna som genomför tester gör så. Men innebär det då att skolan som inte genomför några tester visar sämre omsorg om sina elever? Om man skulle fråga de andra två skolorna så skulle svaret antagligen bli ja.

”De gymnasieskolor som inte testar någon, här i ... år 2010, de gör naturligtvis fel. Så enkelt är det.” (Rektor skola 1)

”Jag tycker det är bekymmersamt att man har en så liberal inställning till det här, som man har på vissa skolor.” (Skolsköterska skola 1)

”Nu ska jag inte snacka skit om andra skolor, men det är en del skolor som kanske sopar det mer under mattan, och det försöker vi väl inte göra.” (Rektor skola 3)

En intressant aspekt var respondenternas slående likheter och skillnader i vad som skulle kunna tolkas som ett politiskt och ideologiskt perspektiv, så väl inom skolorna respondenterna emellan, som skolorna emellan. Politik och ideologi syftar i det här fallet på respondenternas hållning till narkotikapolitik som missbruksfrågor, det narkotikafria samhället och hur missbruket bör bekämpas, i skolorna och i övriga samhället.

På skola 1 rådde en klar enighet mellan skolledning och elevvård i dessa frågor. Här förespråkades klart och tydligt en restriktiv hållning och hård linje gentemot droger, där allt bruk ses som missbruk och bör bekämpas till varje pris. Att vissa elever eventuellt upplever

att deras integritet kränks i kampen mot drogerna såg man inte som något nämnvärt problem, då syftet ändå var att hjälpa eleverna.

På skola 2 var däremot skillnaderna slående mellan rektorns respektive kuratorns ståndpunkter. Här förespråkade rektorn en mycket striktare hållning och hårdare lagstiftning som skulle ge skolorna större maktbefogenheter att avkräva drogtestar från elever, och såg frivilligheten i dagens tester som det stora problemet med dem. Kuratorn å andra sidan, var starkt kritisk och ifrågasättande av drogtesternas nytta och menade att droger och missbruk först och främst bör bekämpas i klassrummen, utan hot och förmaningar.

På skola 3 hade man, som på skola 1, en mer restriktiv hållning till droger och missbruk. Samstämmighet rådde mellan rektor och skolsköterska, om än inte lika klar som på skola 1. Båda var överens om att drogtestar är viktiga och fyller en funktion, men skolsköterskan ställde sig något frågande till missbruksbegreppet och vad som skall innefattas av det.

Jag upplevde att det finns ett tänkbart samband mellan skolornas användande eller icke användande av drogtestar och respondenternas attityder till frågor av narkotikapolitisk karaktär, som bruk och missbruk, narkotikabekämpning och ett narkotikafritt samhälle. Den skolan (1) där både elevvård och skolledning hade de starkaste åsikterna och förespråkade den mest restriktiva hållningen genomförde också flest tester. Rektor, skolsköterska och kurator var överens om att det var den enda rätta vägen att gå för att bekämpa narkotikarelaterade problem, både inom skolan och i samhället i stort. Eftersom man inte enbart hade en syn på problemen som interna, utan man även hade ett samhällsligt perspektiv på problemen, är detta ett resonemang i utilitaristisk anda. Även på skola 3 rådde en samstämmighet om att drogtestar var viktiga. Men man intog en något mer försiktig hållning, och menade att testerna enbart var ett mycket litet redskap i stort arbete. Här var man noga med att poängtera vikten av att testerna skedde på ett frivilligt basis. På skolan som inte genomförde några tester fanns heller ingen politisk eller ideologisk samstämmighet mellan kurator och rektor i frågor kring narkotika på skolan och hur ett missbruk bäst bör förhindras och bekämpas.

Den utilitaristiska nyttomoralen genomsyrade tankegångarna hos elevvården på både skola 2 och 3, trots att de förde olika resonemang och förespråkade skilda synsätt på drogtesterna. Enligt utilitarismen bör allt handlande ske med hänsyn till vad handlandet får för konsekvenser för den samhällsliga nyttan (Tännsjö 1998). På skola 1 menade respondenterna att drogtestar är en del av det svenska samhällets restriktiva narkotikapolitik, och att testerna inte syftar till att jaga unga. Testerna ses snarare som den restriktiva narkotikapolitikens förlängda arm, som finns till för att skydda samhället från de skador som en drogliberal inställning kan föranleda. Kuratorn på skola 2 förespråkade å andra sidan restriktivt

förhållningssätt till själva testerna, men även hennes resonemang kan förstås utifrån den utilitaristiska nyttomoralen, då kuratorn ifrågasatte testernas nytta för samhället.

5.3 Vilka är förtjänsterna kontra förlusterna med att kunna drogtesta skolans elever?

5.3.1 Drogtester som prevention

Meningarna går isär vad gäller drogtester som ett allmänpreventivt redskap. På skola 1 var både elevvård och skolledning ense om att drogtesterna har en allmänpreventiv effekt, där man menade att många ungdomar avstår från att testa droger när de vet att risken finns att åka fast. Man menar även att drogtesterna fyller både en primär- och sekundärpreventiv funktion. Drogtesterna används primärt för att upptäcka, och det är det bästa verktyget för att bekräfta en misstanke och kunna bevisa att någon verkligen använder droger. Men det är bara det första steget i arbetet att få en elev fri från droger innan resten av arbetet kan påbörjas. Den avskräckande effekten är det sekundärpreventiva syftet med testerna, eleverna är måna om sina platser på utbildningen, och många avstår när de vet att risken att bli upptäckt är stor och kan få besvärliga konsekvenser.

Här tror man att drogtesterna har en tydlig inverkan på drogsituationen på skolan och hos dess elever, särskilt bland de som ligger i riskzonen att vilja testa, upptäcktsrisken är avskräckande. Men sedan finns det å andra sidan elever som hamnat i ett missbruk ändå, och då är risken uppenbar att de använder droger på skolan också. Att få ungdomar att avstå droger på skolan kan även ses som en del av ungdomsbrottsbekämpningen i kommunen och samhället i stort, ur ett bredare perspektiv (rektor skola1).

På de andra två skolorna är både elevvårdspersonal och skolledning desto mer tveksamma till drogtesternas preventiva effekter. Även om eleverna är medvetna om drogtesterna tror man inte att de har någon större inverkan på drogsituationen i skolan.

På skola 2 har elevvården en mer kritisk inställning till drogtester som förebyggande arbete. Man ifrågasätter vari det preventiva arbetet ligger när man drogtestar en ungdom som visar sig vara positiv. Om den unge visar positivt i analysen så finns redan drogerna där, och prevention handlar om att arbeta för att ungdomar inte ska använda droger överhuvudtaget. Här förespråkar man ett bättre preventivt arbete i klassrummen, i det dagliga samspelet mellan lärare och elever. Ämnet livskunskap lyfts fram som ett viktigt verktyg som bör genomsyra

all undervisning och stärka ungdomarnas självkänsla och förmåga att säga nej till droger även när grupptricket är hårt.

”Alltså att de får en handlingsberedskap, och det får de ju inte genom något drogtest, utan det får de ju genom annat arbete här på skolan. Och det är inte temadagar en gång om året eller sådant, utan det ska vara ständigt” (kurator skola2).

På samma skola menar man att elevvårdsarbete bygger på goda relationer mellan elever och personal på skolan. Att inleda en relation till en elev med att misstänkliggöra honom eller henne för att vara missbrukare och avkräva ett drogtest kan vara problematiskt för en framtida god relation till eleven.

5.3.2 Tillförlitlighet

Tillförlitligheten hos drogtesterna är ett problem som samtliga skolor berör på ett eller annat sätt. Det finns en medvetenhet hos skolorna att man genom att vara preparerad innan ett drogtest också kan kringgå att åka fast, men samtidigt menar man på skola 1 att drogtestet är det enda tillgängliga instrumentet idag som kan bevisa att en individ använder droger. På skola 3 upplever rektorn att man fått olika signaler om tillförlitligheten. Bland elever sprids flertalet olika historier om hur man kan preparera sig och överlista testerna, varför man alltid kan vara tveksam till resultatet av testerna.

Utöver möjligheterna att preparera sig och manipulera drogtestet, är ett annat problem med tillförlitligheten att drogerna går ur kroppen snabbt, och chansen att finna spår av droger minskar för var dag som går. Många ungdomar har idag en mer liberal inställning till droger, många använder enbart droger till helgen på fester, och dessa är väldigt svåra att komma åt med drogtest, och en medvetenhet om svårigheterna finns även hos ungdomarna. Risken att åka fast är inte särskilt stor. Det finns de som menar att cannabis finns kvar i kroppen i upp till 5-6 veckor, men då krävs det att man har varit regelbunden rökare en lång tid (skolsköterska, rektor skola3). Ett annat problem som kan kopplas till tillförlitligheten är alla nya, lagliga och olagliga droger som kan köpas över nätet. Skolsköterskan på skola 3 upplever dessa droger som ett ännu större hot mot ungdomarna, och de kan aldrig spåras i några drogtest.

Tillförlitlighetsproblemen kan även bidra till en falsk trygghetskänsla hos både skola och föräldrar eftersom ett negativt provsvar inte alltid betyder att ungdomen i fråga inte använt droger utan bara att det har gått så pass lång tid sedan den använde droger att det inte ger utslag på testet. Föräldrarna kan känna en trygghet i provsvaret att deras barn inte använder

droger och har förtroende för barnet. Och skolan som haft sina misstankar bockar av dem från listan med tänkbara orsaker till elevens svårigheter, och då dröjer det kanske länge innan skolan beslutar för att testa igen, och ungdomen kan fortsätta använda droger (kurator skola2).

5.3.3 Nyttospekten ur ett (med)mänskligt och samhällsligt perspektiv

På skola 1 trycker man hårt på nyttan av hjälpen med drogtest. I grund och botten handlar det om att hjälpa människor till ett bättre liv, och för varje människa man hjälpt till ett bättre liv så ökar även tron på det egna arbetet och belåtenheten med vad man åstadkommit. Men nyttospekten kan även ses i ett större samhällsligt och ekonomiskt perspektiv, eller som en kurator uttrycker det:

”Räddar man en unge, då har man tjänat in sin livslön. I vad det kostar samhället. Så även om vi gör 100 droganalyser som inte ger något utslag, men den 101:a får vi att låta bli, så är det värt det.” (kurator skola1)

Även om varje drogtest kostar pengar och provsvaren ofta är negativa, så menar man att den samhällsekonomiska nyttan i ett större perspektiv ofta glöms bort när man diskuterar drogtest i ekonomiska termer och som omkostnader för stunden (kurator/skolsköterska skola1).

På skola 1 och 3 talar man om risk- och skyddsfaktorer, och är överens om att droger är en stor riskfaktor för ungdomar i gymnasieålder. På dessa skolor råder en överensstämmelse om att droger och studier är en problematisk kombination och att ett missbruk alltid avspeglas i betygen, och resultatet blir en ungdom som varken är attraktiv för ett arbete eller vidare utbildning. En genomförd gymnasieexamen med bra betyg är däremot en stark skyddsfaktor. Just därför menar man att det är viktigt att agera på ett tidigt stadium för att kunna stoppa ett begynnande missbruk innan det har gått för långt och det är för sent, och ju fler man kan hindra desto bättre är det. Även i samhället i stort råder en överensstämmelse om att droger är skadliga, och därför ses det som skolans plikt att hjälpa ungdomar att hålla sig borta från dessa riskfaktorer. Samtidigt måste skolorna kunna erbjuda hälsofrämjande alternativ, som exempelvis fysisk aktivitet och träning eller kultur, och det är något som man måste bli bättre på. Man menar att det finns ett starkt samband mellan meningsfull fritidssysselsättning och avhållsamhet från droger (kurator/skolsköterska, rektor skola1, rektor skola3).

5.3.4 Drogtest som redskap

Respondenterna har en överlag positiv inställning till drogtester som ett redskap i skolans arbete mot droger. Endast en respondent, från elevvården på en av skolorna, ställer sig tvekan till deras egentliga nytta och verkan, och menar att drogtester kan användas, men i så fall enbart som ett led i en behandling och inte för drogtestet i sig, och gärna i samarbete med någon yttre behandlande aktör (kuator skola2). På samma skola råder en viss oenighet mellan elevvård och skolledning i frågan, där skolledningen har en överlag positiv syn på drogtester och att de görs närhelst man befärrar att en ungdom använder droger. Här menar man också att det är viktigt att just i skolan uppmärksamma problemen och agera mot dem så länge ungdomarna går kvar på skolan och man fortfarande har viss makt och möjlighet att göra något innan det är för sent.

”Har de väl gått ut och befinner sig i ett drogbruk, så minskar ju förutsättningarna för en period att man kan ta hand om de här ungdomarna, för de hamnar ju bara där de hamnar, utan att vi egentligen har något samhälle som backar upp och följer upp dem” (rektor skola2).

Men samtidigt så menar man att drogtestet enbart är ett verktyg bland flera andra i arbetet mot droger, och att det kan finnas en fara med att stirra sig blind på testerna och därmed gå miste om helheten.

På en skola ser man drogtestet som ett viktigt redskap då det är det enda som kan visa om en elev verkligen är drogpåverkad eller inte. Genom ett drogtest kan man antingen bekräfta eller dementera en eventuell misstanke mot en elev, och därigenom slipper man ta diskussioner om vad som är sanning eller lögn som ändå inte leder till något konkret svar om hur det ligger till med elevens drogvanor (kurator/skolsköterska skola1). Samstämmighet råder mellan elevvård och skolledning om vikten av att kunna drogtesta, och man ser inga nackdelar med testerna som inte vägs upp av fördelarna, i form av bland annat hälso- nytto- och arbetsmiljöaspekter.

På en annan skola ser man i första hand inte drogtestet i sig som något effektivt verktyg i skolans arbete mot droger, men däremot använder man det ofta som ett verktyg i samtalet med eleverna. Tillförlitligheten i drogtesterna ser man inte som särskilt hög, och det är sällan som en elev de facto blir avslöjad i själva testet, men däremot har man märkt att många elever lättat på sina hjärtan under samtalet om man från skolan erbjudit eleven att göra ett test.

”Men jag tycker ändå att vi har lyckats hitta ett framgångsrikt sätt att använda det, i samtalet. Inte som ett hot eller ett tvångsmedel, utan det är som ett verktyg i samtalet för att sätta lite press på elever och föräldrar. Det är

sällan någon blir avslöjad i själva drogtestet, men i samtalet runt det, att om vi pratar med en elev och säger om jag erbjuder dig en drogtest, vad säger du då? Så säger de, nääee... Eller så där, och då går ju föräldrarna igång också, och redan där liksom brukar, eller händer det, att eleverna börjar prata om sitt droganvändande” (rektor skola3).

5.4 Analys

Vad gäller för- och nackdelar med drogtestar skiljer sig svaren åt ganska markant, beroende på vem man frågar. En generell och på förhand given slutsats man kan dra är att ju fler drogtestar en skola genomför desto fler fördelar menar respondenterna att det finns med testerna. På skola 1 finns en stark tilltro till att drogtestar fyller en såväl primär- som sekundärpreventiv funktion, där den primära preventionen utgörs av att drogtestet är det bästa redskapet för att upptäcka och bekräfta eller dementera en eventuell misstanke. Den sekundärpreventiva funktionen menar man är en avskräckande effekt bland eleverna att testa droger, på grund av att risken finns att man åker fast. Men denna tro på drogtestars preventiva effekt delas inte av skola 2 och 3. Vidare talar respondenterna om en både mänsklig och samhällelig nyttoaspekt av testerna och tester som ett redskap i arbetet mot droger på skolan, medan en enligt samtliga skolor klar nackdel är drogtesternas bristfälliga tillförlitlighet.

5.4.1 Drogtester som prevention

När Jeremy Bentham (2002) på slutet av 1700-talet arbetade med utformandet av Panopticon, ”det allseende ögat”, hade han en vision om att få till stånd ett fulländat fängelse, som även skulle vara en modell för att praktiskt realisera en fullkomlig institution applicerbar på exempelvis skolor, fabriker eller sjukhus. Inspirerad av upplysningens pedagogiska idéer hade Bentham en tilltro till möjligheten att under uppfostran kunna forma och reformera individer. Panopticons bärande grundprinciper är tämligen enkla: för det första kan de internerade individerna varken kommunicera med, eller se varandra medan övervakaren utan avbrott kan övervaka alla internerade samtidigt. För de andra kan de internerade aldrig själva avgöra när de är övervakade. Den ständiga förvisningen om att vara under uppsyn tillsammans med konsekventa bestraffningar av de som misskötte sig, skulle enligt Bentham eliminera alla otillåtna handlingar och i slutändan göra individen till verktyget för sin egen reformering.

Respondenterna på skola 1 hade en liknande tilltro till övervakning och bestraffning som ett verktyg för att förhindra otillåtna handlingar, som Bentham hade till grundtanken med sitt Panopticon. Även om eleverna på skolan har all möjlighet att kommunicera med varandra, och skolan inte övervakar allt som eleverna gör, så kan man se ett samband mellan skolans

försök att avskräcka med risken att åka fast och ut, och Benthams idéer att uppfostra genom övervakning. Kuratorn på skolan uttryckte det så här:

”Men, där är ju en allmänpreventiv del i detta också, därför att där är ju många ungdomar, som inte är beredda att testa droger, för att dom inte är beredda att åka fast. Därför de vet att vi jagar dem”(Kurator skola 1).

Brendtro och Martin (2006), har studerat slumpmässiga drogtester av collegestudenter i skolidrottsverksamheter, där elever som lämnar positiva resultat stängs av från all skolidrott. De menar att tre grundförutsättningar måste vara uppfyllda för att Benthams teori skall fungera: 1) Att det finns ett tydligt socialt stigma knutet till brottet. 2) Brottet garanterat leder till ett straff. 3) Övervakningen upptäcker och avslöjar alla försök att hemlighålla. Författarna menar att övervakning genom drogtester hos elever inte fungerar, eftersom att 1) många ungdomar som använder droger inte känner något socialt stigma till följd av drogerna. Droger fungerar ofta som substitut för mänskliga band hos de som använder droger. 2) Sannolikheten att avskärmade, alienerade elever ens deltar i skolidrott är liten, så för dem upplevs inte avstängning från idrottsverksamheten som något straff. För de elever som deltar i idrottsaktiviteter leder bestraffningen snarare till ännu högre avskärmning och alienation från skolan och vuxenvärlden. 3) Övervakning genom tester gör att elever kommer på nya sätt att dölja droganvändning, genom exempelvis att använda svårupptäckta droger eller manipulerande av tester.

Även om Brendtro och Martin studerat amerikanska collegestudenter, och de skillnader som det kan innebära i förhållande till svenska gymnasieelever, så kan man ändå dra paralleller. Man skulle kunna anta att inte heller svenska elever som använder droger tvunget känner sig stigmatiserade på grund av drogerna i sig. De amerikanska eleverna bestraffas med avstängning från skolidrotten, medan svenska elever riskerar att stängas av från all undervisning på skolan, vilket kan tänkas leda till ytterligare avskärmning och stigmatisering av redan stigmatiserade elever. Drogtesternas tillförlitlighet var ett stort problem enligt samtliga respondenter, och precis som elever i USA hittar på sofistikerade metoder för att inte åka fast i tester, så menade mina intervjupersoner att tips om hur man manipulerar ett drogtest florerade fritt bland eleverna.

5.4.2 Nyttaspekten av drogtester som redskap

Enligt den utilitaristiska nyttomoralen så kan en handling antingen vara fel eller rätt. En handling är fel om det finns en annan handling som skulle leda till bättre konsekvenser för alla

berörda, och handlar man inte fel så handlar man rätt. Men det innebär samtidigt att man i vissa situationer kan tänkas behöva agera så att vissa människor far illa i syfte att andra ska få det bra. För att reda ut om konsekvenserna blir de bästa för alla berörda måste man väga samman den tilltänkta nyttan av ens handlande, så att resultatet blir bästa möjliga nytta för samtliga inblandade (Tännsjö 1994).

Min tolkning av kuratorn på skola 1 är att hon, precis som Tännsjö (ibid) menar att utilitarismen ser på nyttomoraliska handlingar, vill uppnå största möjliga nytta genom att drogtesta elever som kan tänkas använda droger. Att vissa av eleverna som testas känner sig kränkta av handlingen spelar mindre roll, då testerna syftar till att göra livet bättre, både för de som testas och för samhället i stort.

Tännsjö (ibid) menar att ett problem med utilitarismen är att det rent praktiskt inte är möjligt att i ett konkret fall veta om man handlar rätt eller fel, eftersom en handling kan påverka ett oberäkneligt antal människor i framtiden. För att avgöra om konsekvenserna av ens handlande blir de bästa möjliga för samtliga inblandade måste man se till alla dessa individer som kan komma att beröras av handlingen, och jämföra hur det går för dem med hur det hade gått för dem om man handlat på ett annat sätt. Men detta problem går att bemästra, bara man har tid att reflektera över sina beslut. Ur ett utilitaristiskt perspektiv gäller det att försöka maximera den *förväntade* nyttan av ens handlingar.

När respondenterna på skola 1 talar om drogtestar för att hjälpa människor till ett bättre liv, och även om man gör 100 negativa drogtestar och det 101:a är positivt och leder till att en ungdom slutar med droger, så kan detta förstås utifrån den utilitaristiska nyttomoralen. Enligt Tännsjö (ibid) gäller det att ta hänsyn till vad som står på spel, och vad sannolikheten är att resultatet av handlandet (eller ickehandlandet) blir på det ena eller andra sättet. Tänkbart är att respondenterna ser det som att människors liv står på spel om ett eventuellt missbruk inte avvärs, och det drabbar även anhöriga, men leder också till stora omkostnader för samhället i stort. Tännsjö skriver: ”Det gäller att göra sitt bästa för att uppskatta hur bra konsekvenserna kan bli om man gör på ett visst sätt, om allt går bra, men också hur dåliga de kan bli, om allt går över styr, och att bedöma sannolikheten för de olika utfallen, för att till sist väga samman sannolikheter och värden i ett klokt beslut” (1994:20). Tänkbart är att respondenterna på skola 1 har resonerat på ett liknande sätt. Om man utför många tester och allt går bra, så kan konsekvenserna bli att ett flertal individer inte faller in i ett destruktivt missbruk och skadar både sig själva, sina närstående och resten av samhället. De negativa konsekvenserna av ett aktivt drogtestande är att ett flertal elever kan känna sig kränkta och oskyldigt utpekade och misstänkliggjorda för saker de inte gjort. Om man från skolan är aktiv i testandet av elever så

är sannolikheten att någon elev också lämnar ett positivt resultat ganska stor. Samtidigt är sannolikheten att en hel del kommer att känna sig kränkta också ganska stor. Men med utgångspunkten att människors liv står på spel mot människors integritet, så resulterar sammanvägningen av sannolikheter och värden i vad man anser vara det kloka beslutet att testa många elever. Ur ett utilitaristiskt perspektiv är detta beslutet svårt att kritisera.

På två av skolorna talade respondenterna om droger som en riskfaktor för elever på gymnasiet, något som de menade förr eller senare alltid visar sig i betygen. En gymnasieexamen med bra betyg såg man däremot som en stark skyddsfaktor, och en väl utförd gymnasieutbildning med frånvaro av droger skapar individer som är attraktiva för arbetsmarknaden och för vidare studier, medan droganvändning leder till motsatsen.

Angående risk- och skyddsfaktorer så handlar de om ökade respektive minskade risker, men innebär inte nödvändigtvis ett skydd mot eller orsak till problem. Att riskfaktorer förekommer innebär inte att problem uppstår, och vice versa. Ofta ses de som varandras motsatser, och ett exempel på en skyddsfaktor är en god skolanpassning, medan en dålig anpassning är en riskfaktor. Risk- och skyddsfaktorer är inte enbart knutna till individen, utan även till familj, kamrater, skola, närsamhälle osv. När det gäller ungdomar och droger så är relationen till föräldrarna både den viktigaste risk- och skyddsfaktorn. Riskfaktorer bland kamrater är vänner med antisocialt beteende som exempelvis droganvändning och kriminalitet. Vad gäller skolan så är bristande intresse, dåliga resultat och skolk generella riskfaktorer (Sundell 2008).

På både skola 1 och skola 3 var skolresultat och skolk viktiga parametrar när det gällde diskussioner om elevers eventuella drogproblem, och försämrade resultat och ökat skolk kunde leda till att elever ”ställdes mot väggen” och ombads lämna ett urinprov. Sett till forskning kring riskfaktorer så har skolorna rätt, skolk och dåliga resultat är riskfaktorer (ibid). Kuratorn på skola 2 var däremot starkt kritisk till att utifrån frånvaro och dåliga resultat dra paralleller till drogproblem, innan man undersökt alla andra tänkbara orsaker till de försämrade resultaten eller den ökade frånvaron.

En annan intressant aspekt av risk- och skyddsfaktorerna var kuratorn på skola 1 som talade om hur studier i kombination med droger avspeglar sig i betygen och resulterar i individer som är oattraktiva på arbetsmarknaden. Det kan tolkas som att man från skolans håll vill stöpa om individer så att de ska passa in i samhällets normer, och skapa attraktiva medborgare. Precis som Bentham (2002) hade en stark tilltro till att forma och reformera individer genom övervakning och bestraffning, så är ett syfte med drogtesterna att avskräcka elever från att använda droger då risken finns att man åker fast. Detta ska i sin tur leda till att eleverna går ut med bra betyg, och efter studenten tas emot med öppna armar av arbetsmarknaden. Bentham

hade en idé om att implementera Panopticon på andra institutioner. Bland annat hade han en tanke om att bygga en internatskola för kvinnor efter samma principer: ”Vilken fördel som kan vinnas genom byggandet av en internatskola för unga kvinnor efter denna princip – och med vilken ivrighet gentlemän som är nyfikna i sådana frågor skulle flockas vid en sådan skola för att välja sig fruar – är alltför uppenbar för att understryka” (Bentham 2002:167). Trots att skillnaderna i sak är stora mellan Benthams vision om en internatskola där goda fruar skulle formas och bli eftertraktade av stadens män, så vilar den ändå på samma grund som respondenterna på skola 1 resonemang om att forma eleverna till att bli attraktiva samhällsmedborgare.

5.5 Hur hanterar skolorna frivillighetsaspekten vid drogtester?

5.5.1 Frivillighetsaspekten

Vad gäller synen på frivillighet i drogtester går åsikterna isär både mellan skolor, men också inom skolor mellan elevvård och skolledning. På skola 1 är elevvård och skolledning eniga om att ungdomar som ombeds lämna ett test säkerligen ofta känner sig tvingade till det, men att tvånget i sig inte utgör något problem utan snarare något positivt för eleven i fråga. Man menar att en missbrukande elev sällan självmant skulle ställa upp att låta testa sig om beslutet låg hos eleven, och även om det finns undantag så vill eleverna i regel inte bli avslöjade i ett test. Pressen och det outtalade upplevda tvånget är nödvändigt för att i slutänden kunna hjälpa dessa elever, och alla elever där man känt att ett test är nödvändigt har man även låtit testa. Man menar även att det råder en maktobalans mellan eleven och exempelvis rektorn i en samtalssituation dem emellan, och detta är en förklaring till att eleverna till slut alltid samtycker, även om de kanske någonstans känt sig tvingade till det (kurator/skolsköterska, rektor skola1).

”Alltså än så länge så har alla mina elever samtyckt. Men det är klart att det måste man ju förstå, att det är ju inte lätt för den unga eleven att föra dialog med rektorn. Och liksom komma fram till att ”därför vill jag inte”” (rektor skola1).

Att ett *konkret osanktionerat samtycke* skall råda som Skolinspektionen uttryckt det i sina riktlinjer, menar rektorn på skola 1 saknar verklighetsförankring och förståelse för hur en

daglig relation fungerar mellan en ung gymnasieelev och en erfaren rektor. Relationen är inte jämlik ur ett maktperspektiv, och bör heller inte vara det, men det handlar även om elevens förtroende för rektorn:

”Vill jag få en elev någonstans så är det klart att jag kan prata dem dit. I vilket ärende som helst, vill jag att de ska välja spanska, så kan jag gå ut och fånga en elev, och om en halvtimme har han valt spanska. För att han litar på sin rektor. Så att det är liksom” (ibid).

På skola 2 är elevvård och skolledning av skilda åsikter vad gäller frivillighetsaspekten i drogtesterna. Där menar elevvården att frivilligheten är en grundförutsättning för att testerna ska göra någon nytta. Om en elev själv inte upplever testet som ett stöd så finns ingen mening med att testa. Om en elev upplever testet som påtvingat är man rädd för att detta skall skada relationen till eleven och försämra möjligheten till att föra en bra dialog med denne. Men skolledningen å andra sidan, ser själva frivilligheten som det stora problemet med drogtesterna. Här menar man att större maktbefogenheter att avtvinga tester från elever hade kunnat bidra till ett mer aktivt och offensivt arbete mot narkotikan i skolan. Frivilligheten upplevs som något kontraproduktivt, och om man från samhällets synvinkel inte ser problematiken som allvarigare än att det ska vara upp till eleven själv att bestämma, så är man rädd för att anmälningsbenägenheten från skolan också förblir låg. (kurator, rektor skola2).

”Så på det sättet menar jag att man devalverar problematiken, och tar den inte på det djupa allvar som vi egentligen borde göra. Så att jag tror att skolan som system, och skolan i samhället som system skulle kunna göra ett bättre jobb om vi hade mera makt i våra händer. Jag tror vi skulle upptäcka mer” (rektor skola2).

Frivilligheten avspeglar således även ett samhälle som inte tar det ansvaret som krävs för unga missbrukare, och med gymnasieskolan som sista anhalt innan vuxenlivet borde skolan ha mer makt i sina händer att agera gentemot problemen innan det är för sent. Väl ute i vuxenlivet krävs så mycket mer för att hjälp ska kopplas in till personer med missbruksproblem. I skolan har man uppsyn över eleverna, men när man väl gått ut så är det lättare för den unge att förbli en anonym ung i mängden och dölja sina problem för omvärlden. Som i skolan 1, menar man även här att ett annat problem med frivilligheten, är att ungdomar som frivilligt låter sig testas om de vet med sig att ett test skulle visa positivt är sällsynta. För att en frivillighet ska fungera krävs att eleverna på skolan själva upplever ett tryck från omgivningen, både från skolkamrater och från lärare, att man ställer upp på

frivilligheten och låter sig testas något man ser som mindre sannolikt. Men även om skolan skulle haft större maktbefogenheter att avkräva tester så är man noggrann med att påpeka vikten av att graden av misstanke mot en elev måste vara hög för att undvika kränkningar i onödan så att testerna inte används vårdslöst. Dock förkastar man inte helt tanken om frivillighet, utan menar att frivilligheten kan vara ett bra komplement till mer tvingande fall, när indikatorerna mot en elev är av svagare art. Exempelvis menar man att frivilliga tester skulle vara bra bland elever med ett avvikande frånvaromönster som kan väcka misstankar om en eventuell drogproblematik, medans andra indikatorer saknas (rektor skola2).

På den tredje skolan är elevvård och rektor överens om att frivilligheten är en förutsättning för att drogtesterna skall vara till någon nytta. Förebyggande arbete kräver goda relationer mellan elever och personal, och man menar att drogtestar som tvångsåtgärd skulle kunna skada relationerna och ge skolan en myndighetsutövarroll som hör polisen eller socialtjänsten till. Skolan besitter inte den sortens maktbefogenheter eller tvångsmedel, och bör heller inte göra det. Man menar att skolans ansvar i arbetet mot droger är att vara uppmärksam, upptäcka och vid behov signalera vidare till socialtjänsten som är den myndighet som har ansvaret, och därmed även medlen och resurserna att arbeta mot droganvändning på ett annat sätt än skolan.

”Alltså jag tror det är svårt också, drogtestar är ju någon typ av tvångsåtgärd eller maktmedel, och vi har ju inte alls de medlen och befogenheterna. Vi sysslar inte med sådant på skolan, vi sysslar inte med makt på det sättet. Vi sysslar inte med maktgrejer, så det hade ju vart rätt konstigt att ge oss den befogenheten. Hellre då ett tydligare och rakare samarbete med det sociala eller polisen eller något sådant, men att vi skulle kunna tvinga folk, det tror jag inte på” (rektor skola3).

5.5.2 Personlig integritet

Huruvida drogtestar är kränkande mot den personliga integriteten råder det skilda meningar om mellan skolorna. På skola 1 har man svårt att se vari själva kränkningen ligger, eftersom syftet med testet är att hjälpa elever med problem. Man problematiserar det faktum att skolan blivit en arena där eleverna har mycket självbestämmanderätt, och att detta även avspeglas i debatten kring drogtestar där eleven själv måste få bestämma och aldrig känna sig tvingad. Man tror att ett visst mått av tvång är nödvändigt, och eftersom syftet är gott så överväger det den eventuellt upplevda kränkningen av en viss elevs personliga integritet. Här menar man att det är mer kränkande att inte göra allt man kan för att förhindra att ungdomar hamnar i ett missbruk.

På skola 2 är skolledning och elevvård av olika uppfattning vad gäller kränkningen, där man från elevvårdens sida lyfter fram vikten av att testet både är och upplevs som frivilligt, just för att inte kränka någon elev. Om testet är omgärdat av minsta tvång så upplevs testet som en kränkning, särskilt om det handlar om en elev som vet med sig att denne aldrig missbrukat droger. Rektorn är däremot inne på samma linje som skolan ovan och säger:

”Och skulle man då rädda en sådan person, ställt mot att man har kränkt en annan, då är jag beredd att köpa det ansvaret för min egen del. För då är det betydligt mycket viktigare att man har räddat den personen än att en annan person, liksom på det här altaret har drabbats utav den här naturligtvis osympatiska upplevelsen” (rektor skola2).

På den tredje skolan är man överens om att påtvingade tester aldrig kan vara bra ur en integritetssynpunkt. Huruvida ett test känns kränkande eller ej för en elev beror i mångt och mycket på hur man lägger fram det. På skolan är man vid en eventuell misstanke noggrann med att poängtera för elever och föräldrar att testet är en service som skolan erbjuder. Skolan ställer upp och ordnar testet och tar kostnaden för det eftersom det är något man tycker är viktigt, och man menar att man vid dessa situationer måste vara övertydlig med frivilligheten för att det varken ska uppfattas som kränkande eller som tvingande.

5.6 Analys

Frågor kring frivillighet och tvång delade upp respondenterna i olika läger. På skola 1 var respondenterna överens om att ett visst mått av upplevt tvång var nödvändigt och att testernas goda syfte kom före elevernas integritet, medan respondenterna på skola 3 menade att frivilligheten var en absolut förutsättning för att testerna skulle ha någon mening. På skola 2 menade elevvården att frivilligheten var en grundförutsättning medan skolledningen såg frivilligheten som testernas stora brist.

5.6.1 Frivillighetsaspekten

Foucault (1983) menar att maktutövning är något mer än det som sker i en relation mellan en individ och en annan; det är ett sätt genom vilket vissa handlingar förändrar andra. Enligt honom finns ingen universell makt i bestämd form, utan makten existerar enbart när den sätts i handling. Makt är i grund och botten en fråga om att regera, leda: ”a question of government” (ibid:221). Inte enbart i frågor om politiska strukturer och statsskick, utan snarare ett sätt att leda individer eller grupper av individer i en viss riktning. Pastorns

ursprungliga uppgift handlade om att leda människor till frälsning i nästa liv, men sedan dess har samhället förändrats och individualiserats, och så även pastoralmakten som idag syftar till att försäkra individer om hälsa, välbefinnande och säkerhet i denna värld. Maktrelationen mellan pastorn och individen bygger även på respekt och förtroende, och i relationen låter sig individer bli ledda, övertalade eller förförda, därför att de har ett behov av att bli ledda, övertalade eller förförda för att uppnå välbefinnande (Foucault 2007). Rektorn på skola 1 menade att många elever säkerligen ofta kände ett visst mått av tvång när han konfronterade dem med ett drogtest, och sa att alla elever hittills hade gått med på att testa sig. En av anledningarna till detta var enligt rektorn att det i relationen mellan honom och eleverna rådde en ojämlig maktbalans, men också att eleverna kände förtroende för och litade på sin rektor. När rektorn säger att han, precis som han på en halvtimme kan övertala vilken elev som helst att välja spanska, alltid får eleverna att gå med på att låta sig testas, kan detta förstås genom Foucaults resonemang om maktrelationen mellan pastorn och individen som låter sig bli ledd. När syftet med testerna dessutom är att hjälpa elever bort från ett eventuellt missbruk, kan en tänkbar förklaring vara att rektorn använder sin makt i förhållande till eleverna, samt elevernas förtroende för honom på samma sätt som pastorn använde sin makt i syfte att bringa frälsning till människorna.

Ett av de mer anmärkningsvärda resultaten av mina intervjuer är enligt mig det faktum att det på skola 2 rådde så skilda meningar vad gäller frivilligheten i testerna, och vad detta beror på kan jag enbart spekulera i. Skola 2 var den skolan som inte gjorde några tester alls, och här hade man en drogpolicy som skilde sig från de andra två skolorna. Så fort en lärare, eller annan skolpersonal fattat misstankar om att någon elev hade drogproblem skulle detta rapporteras direkt till skolledningen, och inte till kuratorn som var fallet i de andra skolorna. Kuratorn på skola 2 hade en "fredad" roll i dessa frågor, och skulle enbart ha en stödfunktion för eleverna, något som både kuratorn och rektorn ansåg viktigt för att bygga förtroendefulla relationer till eleverna fria från misstänkliggörande. Kuratorn på denna skola var även den enda respondent som hade en generellt negativ inställning till drogtestar, och menade att om man ska använda sig av tester är frivilligheten en absolut förutsättning. Rektorn å andra sidan efterlyste mer maktbefogenheter att avkräva tester, och menade att frivilligheten var det stora problemet.

Benthams Panopticon syftade till att genom övervakning reformera människor, och eftersom inget kunde ske i det fördolda, så skulle heller ingen fånge planera eller genomföra rymningar och revolter (Bentham 2002). Hans metoder bygger dels på en materialistisk psykologi där omvärlden formar eller reformerar individen, och dels den utilitaristiska

principen att individen strävar efter lust och undviker smärta (Lundgren 2002). Rektorn på skola 2 såg skolan som en sista anhalt innan vuxenvärlden, och vad gäller arbetet mot droger bar skolan ett ansvar för eleverna, dels i att forma eleverna inför det stundande vuxenlivet, men även att reformera de elever som hamnat fel innan det är för sent. För att effektivisera detta reformeringsarbete efterfrågade rektorn mer makt åt skolan och mindre frivillighet för eleverna. Skolan bär inte enbart ett ansvar gentemot eleverna, utan även mot samhället i stort, och för att förse samhället med ”goda” medborgare krävs makt och disciplin. Foucault (1977) menar att Panopticon både arrangerar och effektiviserar makt, men inte för makten i sig, utan dess syfte är att förstärka samhällets krafter, genom ökad produktivitet, ekonomisk effektivitet, bildning och utbildning och att höja moralen i samhället. Han talar om ”panopticism” som principen för en ny ”politisk anatomi”, vars mål inte är relationer av självbestämmande utan relationer av disciplin.

Om Panopticon och ”panopticismen” ger möjliga tolkningar av rektorns förhållningssätt till drogtest och frivillighet, så kan utilitarismen ge en tänkbar förklaring till kuratorns. Även om jag tidigare använt utilitarismen som förklaring till varför vissa *väljer* att genomföra drogtest, så menar jag att samma teori går att använda för att förklara varför andra *inte väljer* att testa sina elever. Utilitarismen skiljer, som tidigare påpekats, mellan handlingar som är rätt och handlingar som är orätta. Om en handling inte är rätt så är den orätt, och om handlingen inte är orätt så är den rätt. Att en handling är rätt innebär inte per automatik att den *bör* utföras, att den är obligatorisk, utan att det är i sin ordning att utföra den. Om man ställs inför ett vägval med flera olika handlingsalternativ kan en handling enbart vara obligatorisk om den medför bättre konsekvenser för alla inblandade än de andra alternativen (Tännsjö 2000). Eftersom det är upp till utföraren av en viss handling att räkna ut de eventuella konsekvenserna av handlandet så att nytta maximeras, så är utilitarismen heller inte helt värderingsfri. Om man som kuratorn på skola 1, har som utgångspunkt att det genom ett drogtest går att förhindra ett begynnande missbruk, som i värsta fall kan leda till döden för missbrukaren och skada andra, vilket i sin tur drabbar familjer, närstående och samhället i stort, så kan ett drogtest vara en rätt handling, eller till och med obligatorisk. Även om handlingen innebär att man kränker 100 elevers integritet så är den rätt eftersom testet inte enkom görs för individens skull utan även för samhällsnyttans skull. Kuratorn på skola 2 är av en annan uppfattning, och när hon väger samman konsekvenserna av att testa mot att inte testa så blir testet en orätt handling. Utilitaristiskt är den orätt då handlingen, enligt henne, inte ökar samhällsnyttan. Rektorn på skola 2 är motsatt uppfattning än kuratorn på samma skola, men resonerar från samma utgångspunkt som kuratorn på skola 1, och är beredd att tumma på

integriteten för att rädda en elev från ett eventuellt missbruk, ställt mot att en elev utsätts för den ”osympatiska” upplevelse som ett drogtest innebär.

5.6.2 Integritet och autonomi

Avslutningsvis tänkte jag diskutera integritet och autonomi ur ett utilitaristiskt perspektiv, dels i förhållande till vad mina respondenter sagt i intervjuerna, men jag vill även lyfta fram en annan aspekt som inte kommit på tal, varken i intervjusituationerna eller i uppsatsen i övrigt. När jag tidigare diskuterat integritet och autonomi har det främst varit i förhållande till elevers rätt (eller icke-rätt) att bestämma över sin egen kropp och huruvida ett urinprov utgör en kränkning mot denna rätt? Utilitarismen ger inga entydiga svar på den frågan, och i mina resonemang har jag kommit fram till att såväl förespråkarna som motståndarna kan ha rätt, sett ur det utilitaristiska perspektivet.

Som jag tidigare nämnt så kan man åtskilja begreppen integritet och autonomi. Tännsjö (1998) menar att man med en individs autonomi menar i vilken mån hon styr över sig själv och sina handlingar, medan integriteten handlar om individens frihet att besluta över vissa ting. Inom vården talas ofta om rätten till fysisk integritet, vilket syftar till patienters rätt att förfoga över sin egen kropp och inte kunna bli påtvingade medicinska ingrepp mot sin vilja, exempelvis genom att tvinga en individ att göra något för sitt eget bästa. Därmed utesluts eller straffbeläggs vissa handlingsalternativ, även om individen i fråga har möjlighet att själv bestämma mellan de alternativ som återstår, ”pest eller kolera”. Att kränka någons autonomi är däremot ett ingrepp i individens beslutsprocess eller handlingsliv, något som Tännsjö menar är att gå ett steg längre. En autonom person ”...gör vad hon väljer att göra (därför att hon väljer det) och väljer att göra som hon gör därför att hon vill det” (Tännsjö 1998:115). Idealet för den personliga autonomin är enligt Tännsjö (ibid) att man själv ska få fatta beslut som rör en själv, ens kropp, karaktär och hälsa, utan att bli manipulerad. Men detta ideal problematiserar han genom att fråga om det i åtminstone vissa fall, när våra handlingar riskerar att få konsekvenser för andra, kan vara acceptabelt med manipulation? Autonomiidealet skulle i så fall vara att man har rätt till sin autonomi så länge ens handlingar enbart påverkar en själv.

En intressant aspekt, som inte tagits upp tidigare av varken mig eller mina respondenter, är frågan om det kan vara acceptabelt att vissa elever använder droger för att de själva vill, och själva valt att göra så? Sett ur Tännsjö's autonomiideal borde det vara acceptabelt, så länge inga andra kommer till skada. Möjliga invändningar som att man begår en kriminell handling

om man använder droger, eller att skolan bär ett ansvar för elevernas säkerhet och hälsa skulle säkerligen kunnat yttras om jag tagit upp frågan i intervjuerna. Men att en handling är illegal innebär inte att individen som utför handlingen inte själv har rätt att besluta sig för att utföra den, så länge han eller hon är beredd att ta det eventuella straffet det kan innebära. Däremot kan det vara fullt förståeligt att skolan känner ett moraliskt ansvar gentemot eleverna, att skydda dem från de faror som ett eventuellt missbruk kan innebära. Men samtidigt kan man säga att det föreligger ett moraliskt ansvar gentemot den personliga autonomin. Frågan är bara vilket som väger tyngst, och ur ett utilitaristiskt perspektiv kan båda ha rätt, eftersom det är upp till utföraren av handlingen att själv beräkna konsekvenserna av handlingen. Ett annat problem är att man omöjligt med säkerhet kan säga att ingen annan någonsin kan komma till skada som en följd av en viss elevs eventuella missbruk. Å andra sidan är ett rimligt antagande att majoriteten av de elever som någon gång under gymnasietiden använder narkotika varken kommer att hamna i ett missbruk, eller tillskansa vare sig själva eller någon annan skada till följd av sitt val att använda droger.

En generell sammanställning av respondenternas förhållningssätt till frivillighetsaspekten av drogtestar visar att både elevvård och skolledning på skola 1, samt skolledningen på skola 2 är av åsikten att elevens hälsa, och de risker som droger kan innebära för hälsan, är skäl nog att tumma på den personliga integriteten. Ett visst tvång, uttalat eller outtalat, skadar mindre än drogerna. Skolledning och elevvård på skola 3, samt elevvård på skola 2 är av motsatt uppfattning, och menar att tvångsåtgärder är kontraproduktiva och till ingen nytta. Här vill man värna om den personliga integriteten. Men däremot gav ingen respondent någon som helst antydning om att värna om den personliga autonomin, och människors rätt att göra som de vill. En intressant aspekt av detta är att Tännsjö (1998) ser ett ingrepp i autonomin som att gå ett steg längre än att ingripa i någons integritet, eftersom man genom ett ingrepp i autonomin också griper in i individens egna beslutsprocess eller handlingsliv.

6 Referenslista

- Amini, G & Hübinette, S. (2008) *Narkotikafri skola 2.0: Policy, drogtester och andra insatser*. Stockholm: Fri Förlag
- Andersson, G & Swärd, H. (2008) ”Etiska reflektioner”. I Meeuwisse, A, Swärd, H, Eliasson-Lappalainen, R & Jacobsson, K, (red.): *Forskningsmetodik för socialvetare*. Stockholm: Författarna och Bokförlaget Natur och Kultur
- Aspers, P. (2007) *Etnografiska metoder: att förklara och förstå samtiden*. Malmö: Liber
- Bentham, J. (2002) *Panopticon: En ny princip för inrättningar där personer övervakas*. Falun: Scan Book
- Brendtro, R & Martin, G. (2006) ”Respect Versus Surveillance: Drug Testing Our Students” *Reclaiming Children and Youth*. 15, 2, 75-81.
- Foucault, M. (1977) *Discipline and Punish. The Birth of the Prison*. London: Penguin Books
- Foucault, M. (1983) ”The Subject of Power”. I Dreyfus, L & Rabinow, P: *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chicago: The University of Chicago Press
- Foucault, M. (2007) *Security, Territory, Population. Lectures at the Collège de France 1977-1978*. New York: Palgrave
- Hermansson, U. (2008) ”Narkotikaproblem, prevention och arbetsliv”. I Andréasson, S. (red): *Narkotikan i Sverige: Metoder för förebyggande arbete. En kunskapsöversikt*. Sundbyberg: Alfa print
- Holme, I. & Solvang, B. (1997) *Forskningsmetodik: Om kvalitativa och kvantitativa metoder, Studentlitteratur*, Lund
- Jacobsson, K. (2008) ”Den svårfångade kvaliteten”. I Sjöberg, K & Wästerfors, D, (red): *Uppdrag: Forskning. Konsten att genomföra kvalitativa studier*. Malmö: Liber
- Lundgren, F. (2002) ”Det självreglerande samhället. Jeremy Bentham's Panopticon som realitet och utopi”. I Bentham, J. (2002) *Panopticon: En ny princip för inrättningar där personer övervakas*. Falun: Scan Book
- May, T. (2001) *Samhällsvetenskaplig forskning*. Lund: Studentlitteratur
- Skolinspektionen (DNR 41-2009-2070)
<http://www.skolinspektionen.se/Documents/Beslut/2009-2070-Beslut-Drogtest-Brinellgymnasiet-Nassjo.pdf?epslanguage=sv> sidan besökt 2010-03-25
- Sundell, K. (2008) ”Risk och skyddsfaktorer för narkotikabruk”. I Andréasson, S. (red): *Narkotikan i Sverige: Metoder för förebyggande arbete. En kunskapsöversikt*. Sundbyberg: Alfa print

SDS (2010) <http://sydsvenskan.se/opinion/huvudledare/article624237/Sag-nej-till-drogtester.html> sidan besökt 2010-03-25

SVD (2010a) http://www.svd.se/nyheter/inrikes/tummen-ner-for-drogtester-av-barn_4376247.svd sidan besökt 2010-03-25

SVD (2010b) http://www.svd.se/nyheter/inrikes/lagradet-kors-over-om-drogtest_4426117.svd sidan besökt 2010-03-25

Tännsjö, T. (1994) *Tvång i vården*. Falun: Scan Book

Tännsjö, T. (1998) *Vårdetik*. Stockholm: Thales

Tännsjö, T. (2003) *Grundbok i normative etik*. Falun: Scan Book

Yamaguchi, R, Johnston, L, O'Malley, P. (2003) "Relationship Between Student Illicit Drug Use and School Drug-Testing Policies" *Journal of Social Health*, 73, 4, 159-164.

7 Bilagor

7.1 Intervjuguide

Drogtester som förebyggande arbete.

- Hur upplever ni drogsituationen på skolan?
 - Jämfört med andra skolor?
 - Jämfört över tid?
- Är eleverna medvetna om testerna/ att ni inte utför några tester?
Kan detta ha någon inverkan på drogsituationen på skolan? I så fall på vilket sätt?
- Vad ser ni som de stora för- respektive nackdelarna med att drogtesta/inte drogtesta elever?
 - Finns båda delar?
 - Hade ökade befogenheter underlättat det drogförebyggande arbetet? På vilket sätt?
- Bland motståndare till drogtester påstås ibland att det saknas evidens för att tester bidrar till minskat missbruk. Skulle er syn på drogtester förändras om det fanns evidens som talade för eller emot? Hur då?
 - Eller bör man drogtesta/inte drogtesta ändå av mer principiella skäl? Varför?
- Hur går det till på er skola när en eventuell misstanke om missbruk uppdagas? Hur är gången?

Frivillighet kontra tvång

- Hur ser ni på frivillighetsaspekten i drogtester?
 - Hur kan man tolka ”konkret, osanktionerat samtycke”?
- Hur gör man för att försäkra sig om att eleven/vårdnadshavaren verkligen uppfattat att testet är frivilligt?
- Hur fungerar det när en elev är myndig/omyndig?
 - Vad händer om en myndig elev vägrar, fast misstankarna är stora?
- Hur ser ni på förhållandet mellan det eventuella intrånget i den personliga integriteten och nyttan av att kunna göra ett test?
 - Görs individuella bedömningar?

Lagstiftning och riktlinjer

- Hur ser ni på skolinspektionens nya riktlinjer?
 - På förekommen anledning?
 - Konkret, osanktionerat samtycke?
 - Tolkningsutrymme?
- Påverkar det ert arbete, i så fall hur?